

daválás" kibontása Szerb Antal pályájának egyik legfontosabb és legösszetettebb jelenségére világít rá, az utóbbinak pedig nagy értéke — az egész könyvnek is egyik kiemelkedő részlete — a Babits—Szerb összevetés.

A három nagy irodalomtörténeti munkával foglalkozó rész — s az eléjük csatlakozó *Szellemtörténet és pszichoanalízis* — képezi Poszler György könyvének gerincét. Egyetlen ívnek tekintve e három egységet, szembe-tűnő Poszler következetessége: valamennyi alapgondolatát példamutatón végigviszi, választott módszeréhez: a — kissé zsúfolt — összehasonlításához is hűséges (ezért keletkezhetek az „önállósuló” fejtegetések is szép egymásutánban). Ezek az egységek *együttesen* formálják ki a tudós Szerb Antal egyéniségét, együttesen tárják föl: miként válik egészen sajátossá és tisztázatlanságai ellenére is haladóvá a mindvégig megőrzött-alakított szellemtörténeti alapeszme; hogyan küzd egymással romantika és realizmus, mindig a romantika fölényének jegyében s mégis a realizmus keresésébe torkollóan; miként szövi át az esszébe oltott tudományosságot az emberi és kutatói önvédelmet is szolgáló szelíd ironia; s végül a legfontosabbat: hogyan lesz a könnyen ellenkező irányba is csúszható életmű kérihelhetetlen ellenfele a hivatalos, konzervatív irodalomtörténetírásnak és a fasizálódó, egyre antihumánusabb Európának is.

Szerb Antallal, a szépiróval viszonylag mostohán bánik a szerző. Regényeit, novelláit két súlyos irodalomtörténeti vizsgálódás közé ékelve elemzi; s csak sajnálhatjuk szűkszavúságát. Annál is inkább, mert érdemes lett volna fényt deríteni arra, mi teszi Szerb — a tudományos életműhöz képest valóban másodlagos jelentőségű — prózáját ma is oly népszerűvé? Talán a napjainkban fokozottabban élő romantika-igényt elégitik ki magas színvonalon? Talán az adott korvalóság helyett a múlt titkaiba, a lélek rejtelmeibe mélyedő, szerepjátszó kedvű hősök a vonzóak?

Többhelyütt úgy éreztük: Poszler nem szorosan a témakörébe vágó feladattal is

megbírózik — ez az egyetlen pont, ahol viszont az ellenkezőjét érezzük: sietve fordított hátat a csak vázlatosan kidolgozott vizsgálódásnak. Pedig jól érzékeli és érzékelteti valamennyi novella és regény alapvető hasonlóságát, s hogy mindenütt az író alteregója csetlik-cselekszik. Poszler talán azért vállalta az elnagyoltságot, talán azért nem vállalkozott egyetlen idevágó alkotás elmélyültebb elemzésére sem, mert — mint már említettük — sokkal inkább érdeklődik eszmék, irányzatok, filozófiák iránt; egy-egy művet nem szívesen vesz nagyító alá. Holott ehhez is jó érzéke van — bizonyság itt a Márai-Szerb, s főleg a Cs. Szabó-Szerb párhuzam fölvilágítása. „Ő olyan Dr. Batty, aki mindvégig halálosan komolyan veszi önmagát” — írja Márairól, s találó megállapítással nemcsak őt, de közvetve Szerbet s kettejük viszonyát is jellemzi.

A könyvet záró *Pokoljárás* c. fejezetben hasonlóan tömör tárgyalás jut osztályrészül Szerb utolsó, részben sajátos-lebegő műfajú szépprózai alkotásainak is: Poszler megint csak a legszükségesebbek említésére szorítkozik, s nem használja ki pl. *A királyné nyakláncá* kínálta alkalmat: Szerb polgárság-eszményének — kötődésének és elszakadni-akarásának — alaposabb elemzését. A szerző itt inkább a *Száz versre* és a tragikus halálhoz vezető végső hónapok krónikájára koncentrált. Az *Orpheus az alvilágban* c. Szerb Antal-szonett pedig jól választott és megrázó összegzés — hiszen annak: élete s műve keserű foglalatának szánta maga az író is.

Amint az elmondottakból kitűnik, a recenzius szinte mindig egyetértéssel, haszonnal, új ismereteket szerezve forgatta Poszler György könyvét; kifogásai elsősorban nem tartalmi, hanem formai, szerkezeti kifogások. A néha egy fejezeten, sőt egy bekezdésen (85. l.) belül is fölbukkanó önmélteléseket kigyomláva, fesesebb szerkezetre, itt-ott talán Szerb Antalhoz „illően” színe-sebb stílusra törekedve még teljesebb *élményt* adhatott volna ez az így is igen jelentős tudományos *teljesítmény*.

Tarján Tamás

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Szentimrei Jenő: Városok, emberek. Bukarest 1973. Kriterion K. 342 l.; Varró János: Kós Károly, a szépiró. Kolozsvár 1973. Dácia K. 200 l.; Sóni Pál: Avantgarde-sugárzás. Bukarest 1973. Kriterion K. 277 l.; Jordáky Lajos: A szocialista irodalom útján. Bp. 1973. Magvető K. 532 l.

A romániai magyar könyvek és folyóiratok olvasója az irodalomtörténeti munka öröndetes gyarapodásának tanúja lehet. Részen azokban a memoárookban és önéletírásokban, amelyek ugyan nem folytatnak

rendszeres irodalomtörténeti kutatást és nem kísérik meg a tudományos feldolgozást, szerpük mégis jelentős, mivel összegyűjtik a kutatás számára az anyagot. Az erdélyi magyar irodalom évszázadaiban mindig kitűn-

t etett műformát jelentett a memoár; a magyar prózának ez az általánosan művelt alakzata éppen az erdélyiek tolla nyomán keletkezett. S a klasszikusok után a jelenben is megőrizte szerepét. Újabban Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Bartalis János, Kemény János, Méliusz József és Nagy István memoárjaiban öltött alakot a hagyomány folytonossága. Ezek az emlékiratok természetesen nem irodalomtörténetek, de minthogy szerzőiknek lényegesszerepük volt az irodalmi élet mozgalmában, folyóiratok, írói csoportosulások tevékenységében, a történeti kutatás alapvető forrását jelenthetik. Mellettük új lendületet vett maga a kutató munka is. A romániai magyar irodalom kialakulása, az Erdélyi Helikon vagy a Korunk köre, a polgári humanista, a szocialista, az avantgarde és a „népi” mozgalmak története egész sereg részlettanulmányban nyert feldolgozást. Ugyancsak született néhány érdekes átfogó tanulmány, illetve monográfia a romániai magyar irodalom jelentősebb alkotó egyéniségeiről is (pl. Tamási Áronról, Kós Károlyról, Áprily Lajosról, Gaál Gáborról, Salamon Ernőről, Asztalos Istvánról és Kovács Józsefről). Az alábbiakban ennek a megélt munkának néhány eredményéről szeretnénk szólni.

*

Közjük tartozik Szentimrei Jenő önéletrajának: a *Városok, embereknek* most megjelent első kötete. Szentimrei a romániai magyar irodalom „nagy nemzedékéhez”, az „irodalomalapítók” közé tartozott, közéleti szerepe, szervező és szerkesztő tevékenysége talán jelentősebb is, mint szépirodalmi művei. Versei és elbeszélései megfakultak az idők során, egyedül 1939-ben megjelent *Ferenc tekintetes úr* című Kőlcsey-regénye maradt eleven. Kós Károlyhoz, Kuncz Aladárhoz, Áprily Lajoshoz vagy Tompa Lászlóhoz képest alig ismeri őt az irodalmi köztudat. Pedig jelentős szerepet töltött be valamikor; a húszas években a „népi radikálisok”, a „székely jakobinusok” vezéralakjának számított. Ady Endre és Benedek Elek tanítványa volt: az őszinte demokratizmust és népszerűtetet tanulta mestereitől. S a Vasárnapi Újság, a Napkelet, az Ellenzék, majd a Brassói Lapok szerkesztőjeként, a két háború közötti romániai magyar közélet fontos órhelyein küzdött a magyar nemzetiség valóságos érdekeiért, egyengette a magyar–román közlekedés útját.

Az önéletrajz első része: az *Útkeresés könyve* az író ifjúkorát beszéli el a múlt század végétől a soproni katonaiskola befejezéséig. Szentimrei elsüllyedt világot kelt életre, az erdélyi magyar „középosztály” életét. Ennek a rétegnek az eszményeit, magatartásformáit, belső szerkezetét és történelmi sor-

sát, szomorú süllyedését mutatja be. E „középosztályt” Szentimrei családja képviseli. Jellegzetes erdélyi magyar „Buddenbrook”-familia ez a család; s három nemzedéke egy társadalmi réteg szerepváltásának, deklasszálódásának és végső pusztulásának ábráját rajzolja meg. A nagyapja: Medgyes Bálint ügyvéd (Medgyes Lajosnak, a 48-as idők híres forradalmi költőjének, „Erdély Petőfijének” testvére) fiatalon a szabadságharc utász-századosa, aki Bem seregében küzd végig az erdélyi hadjáratot, és a segesvári csatában, Petőfi hősi halálának napján kap súlyos sebet. Medgyes Bálint mindvégig ellenzéki 49-es maradt, becsületes ügyvédként élt a kiegyezést követő általános morális hanyatlás korában, ő oltotta unokájába a haladás eszményeit. A második nemzedék már a megszerzett „tőkével”: hatalommal és presztizzsel gazdálkodik, s már nem érdemei, hanem összekötései tartják meg helyén. Végül a harmadik nemzedék dekadenciája az író sógorának száználmas sorsában ölt alakot. Egy család sorsában egy társadalmi réteg sorsa van jelen; s a két nemzedék alatt bekövetkezett hanyatlás, morális széthullás után már csak az erdélyi magyar „középosztály” 1918–19-es tehetetlensége, a szomorú deklasszálódás, az elcsatolás utáni tömeges repartíálás következhetett.

Szentimrei Jenő okkal számolt le ennek a társadalmi rétegnek az életrendjével, ideológiájával és eszményeivel. Pedig a család őt is katonatisztnak szánta, így került a soproni „cőgerájba”, majd a Ludovika Akadémiára. A soproni iskolaéveknek az ad különös jelentőséget, hogy ekkor indult meg a leszámolás és az útkeresés folyamata. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege elidegenítette, már Sopronban írói tervek foglalkoztatták s nem tisztai karrierre készült. Ott indult meg az a folyamat, amelynek sodrában aztán — már a világháború idején — szakított a hadsereggel, a konzervatív magyar „középosztály”, a hivatalnok értelmiség életével és eszméivel. Apjától örökölt nevét nagyapja szülőfalujának (Maroszentimre) nevére cserélte fel, így lett Kovács Jenőből Szentimrei Jenő: katonatisztből erdélyi magyar író, aki vállalta a nemzetiségi létben élő értelmiségi és írástudó feladatait, aki mindvégig a „baloldalon”, a haladás táborában foglalt helyet.

A névváltoztatás gesztusának egyszersmind jelképes értelme van: Szentimrei nemcsak Erdélynek kötelezte el magát általa, hanem a nagyapjától: Medgyes Bálinttól örökölt progresszív hagyományoknak is. Mintegy „visszacsatolta” sorsát, eszméletét és önmagát a 48-as Erdély demokratikus és plebejus tradícióhoz. Ezeket a tradíciókat szolgálta hosszú és küzdelmes élete során és hagyta hátra — már az önéletrajz fogalma-

zása idején — unokájának, akinek az önéletrajz kerete értelmében most elbeszéli sorsát, életét. Ezek a tradíciók a szülőföld iránti hűségre, a népi közösség szeretetére tanítanak. És ragaszkodásra az erdélyi kultúra, az évszázados örökség iránt.

Az emberi és írói személyiség kialakulásának ábrázolása azért tanulságos, mert a romániai magyar irodalom születésének eszmetörténeti körülményeire, ha szabad mondani, „erkölcsi ethoszára” világít. Szentimrei személyiségformáló sorskeresésében és tudatos választásában az erdélyi magyar értelmiség jobb szellemeinek számvetése, lelkiismereti küzdelme ölt alakot. Ez az értelmiség megtagadta a dualizmus korának eszményeit, elutasította a hivatalos szociális és nemzeti-ségi politikát és a 48-as Erdély haladó hagyományait újíttotta fel, Ady költészetének és eszméinek vonzásában alakította ki szerepét, feladatait. Midőn a nagy történelmi fordulat: Erdély Romániához csatolása bekövetkezett, ez az értelmiség vállalta a nemzeti-ségi irodalom és a nemzeti-ségi progresszió képviselését. A romániai magyar irodalom és közélet első éveit (1918—1922) valóban ennek a haladó szellemű, az erdélyi demokratikus hagyományokon és a magyar októberizmuson nevelkedett rétegnek a vezető szerepét mutatják. És csak 1922 körül eszmélt fel és szerezte meg a nemzeti-ségi politika irányítását a konzervatív nagybirtokos-nagy-tőkés csoport. Szentimrei Jenő önéletrajzának első kötete ezeknek az első éveknél az eszmetörténeti kialakulásához ad nélkülözhetetlen adalékokat, midőn a radikális, októberista erdélyi magyar értelmiség kialakulását, belső számvetését ábrázolja saját élet-történetének és világnézeti fejlődésének feltevélei között.

A Szentimrei könyvében ábrázolt világnézeti fejlődést járta be a romániai magyar irodalomnak egy másik alapítója: Kós Károly is. Kós építésznek készült, az angol praeraffaeliták (Ruskin, Morris, Ashbee) művészi elveit alkalmazta, a magyar szecesszió egyik sikeres és formatörténetileg jelentős változatát alakította ki. Aztán 1918 telén, midőn a szellemi szülőföldjének tekintett Kalotaszegre költözött, tartósan bezárult mögötte az építőművészi pálya. Állás, siker és biztos jövő — minden Budapesten maradt. Újra kellett kezdenie életét, pályáját, az írott szót választotta az architektúra helyett. Ő is számvetésre kényszerült, ennek következményeként a művészi sikert cserélte fel a kisebbségi szolgálatra; s ez bizony nem kevés áldozatot követelt. Kós a magyar polgári radikalizmus és az októberizmus hagyományai szerint kívánta megszervezni az erdélyi népi progressziót. Tervei, sajnos, kudarcot szenvedtek, pártalapító próbálkozásai elbuktak, fokoza-

tosan az irodalmi életbe szorult. Szervezőtehetsége, vállalkozó kedve azonban itt is érvényesült; a polgári humanista erdélyi magyar szellemi élet időálló intézményeinek: az Erdélyi Szépművészeti Céhnek és az Erdélyi Helikonnak létrejöttében oroszlan-része volt.

Varró János kismonográfiája: a *Kós Károly, a szépirodalom* ezt a fejlődést, különösen a tudatos szerepvállalásban megnyilatkozó fordulatot mutatja be. Varró neve néhány kitűnő tanulmány révén lehet ismerős a romániai irodalmi folyóiratok hazai olvasói előtt. Ezekben a tanulmányokban a romániai magyar irodalom keletkezését, különösen a marosvécsi Helikon kialakulását vizsgálta. Kutatásainak eredményeit kamatoztatja a *Kós Károlyról* szóló könyvében is, amely különben Kós kilencvenedik születésnapja alkalmából került az olvasó elé.

Az erdélyi író pályáját bemutató kismonográfia az eszmetörténeti módszerét használja fel. E módszertani választást helyeselni lehet, s nemcsak azért, mert az eszmetörténet a huszadik század magyar irodalmával foglalkozó hazai kutatásnak is kitüntetett és bevált módszere, amely mostanában kezdett elterjedni a romániai magyar irodalomtörténetírás műhelyeiben is, hanem azért is, mert Kós Károly életműve és tevékenysége kiváltképpen „ideologikus” jellegű. Eszmei forrásai között van az angol praeraffaelita mozgalom tradicionalizmusa és antikapitalizmusa, a magyar progresszió radikalizmusa, az erdélyi hagyományokból táplálkozó demokratizmus és népiség. Ezekből az elemekből jött létre Kós kezdeti népi radikalizmusa, amely például az erdélyi Néppárt szervezésében öltött alakot, illetve transzszilvánizmusa, amely az erdélyi progresszió hagyományait, a népi elkötelezettséget és a magyar-román megbékélés gondolatát hangsúlyozta. A romániai magyar közéletreteké ideológiájára és közéleti magatartására nagy hatást gyakoroltak a Kós által kidolgozott és képviselt haladó eszmék.

Varró János a források feltárása révén, biztos anyagismerettel rajzolja meg Kós világnézeti fejlődésének ívét. Elsősorban ennek a világnézetnek a keletkezésére, alakulására, valamint közéleti és irodalompolitikai következményeire figyel. Így gazdagon dokumentálja Kós korai szecessziós művészetelméletét, világnézeti fordulatát, amelynek révén a magyar nemzeti építőművészet teoretikusából és megvalósítójából az erdélyi magyar nemzeti-ségi kultúra apostola lett. S részletes képet ad az író politikai törekvéseiről, irodalomszervező tevékenységéről, transzszilvánizmusáról, a magyar-román megértést szolgáló kezdeményezéseiről, valamint gondolatainak, „ideológiájának” szépirodalmi: regényekben és drámákban történő rep-

rezenzációnál. Arról, hogy ezek az elképzelések, törekvések miként szervezték meg Kósszépirodalmi műveinek világát, akár stílus-tulajdonságait. Fejtegetéseivel nagyrészt bátran egyetérthetünk. Vannak tételei, amelyek sokat vitatott kérdések új megközelítésére utalnak. Például Kós transzylvánizmusának lényegében pozitív értékelése, amely érvet jelent a kérdésben kialakult hazai viták számára is.

Talán csak egyetlen területen kellene jobban kiegészíteni Varró János kutatásait. Kós Károly irodalmi munkásságának elemzésére és megítélésére gondolok. Az erdélyi író regényeinek, drámáinak irodalomtörténeti, pontosabban stílustörténeti elhelyezését nem oldotta meg a kismonográfia. A *Gálok*, a *Varjú nemzetség*, *Az országépítő* irodalomtörténeti helyet talán akkor találjuk meg a legkönnyebben, ha e regények két alapvető strukturális tulajdonságára gondolunk. Először arra, hogy Kós Károly regényei a hagyományos regényformát valósítják meg; cselekményalakításuk, emberábrázolásuk, szerkesztésük a tizenkilencedik század regényíró módszerére utal. Ezt a tradicionális, sőt konzervatív formát Kós azzal újította meg, hogy regényeit (*Az országépítő* kivételével, amelynek ábrázolásmódját jól jellemzik Varró János megállapításai) a krónika műfajához közelítette. És ebben a krónika-szerűségben van Kós művészetének második struktúraszervező mozzanata. A krónikás előadás, feldolgozás az erdélyi memoár-irodalom hagyományait újította fel, egyszersmind a kor: a húszas évek tárgyyszerű ábrázolásmódját valósította meg. S ez mindenképpen azt jelenti, hogy Kós regényei meghaladták a tradicionális-konzervatív poétikát. A krónikás forma használata szabja meg irodalom- és stílustörténeti szerepüket is az évtized tárgyilagosságra törekvő kezdeményezései, a magyar „Sachlichkeit” stílus törekvései között.

*

Égészen más kérdéskört dolgoz fel, más problémák közé vezet Sóni Pálnak, a kolozsvári egyetem magyar tanszéke tanárának úttörő jelentőségű munkája: az *Avantgarde-sugárzás*, amely a romániai magyar avantgarde irodalom útját rajzolja meg. A modern magyar irodalom irányzatai közül alighanem az avantgarde illeszkedett leginkább a kortárs világirodalomba. És ennek jórészt a magyar avantgarde „diaszpórája” az oka. A forradalmak leverése után ugyanis az irányzat képviselőinek nagyrésze emigrációba kényszerült, s a központ Budapestről Bécsbe került. A magyar avantgarde különféle mozgalmi és törekvései a nemzetközi avantgarde közvetlen közelében éltek, s alig volt fáziseltolódás a magyar és a nemzetközi fejlemé-

nyek között. Márpedig az avantgarde igen gyorsan változott; a programok és manifesztumok gyors ritmusban követték egymást, s a lépéstartás állandó érdeklődést és közvetlen kapcsolatot követelt.

De nemcsak a bécsi központ esetében volt így, hanem az ún. „utódállamok” magyar avantgardista mozgalmában is. Különösen Romániában, ahol a húszas években, talán a bécsi centrum után, a legtöbb avantgarde törekvés, folyóirat, írói csoportosulás született. S a romániai magyar avantgarde még jobban rá volt kényszerülve, hogy a nemzetközi avantgarde irányzatok visszhangja legyen. Erdélyben ugyanis csak néhány író volt, aki az avantgarde jegyében vagy az avantgarde vívmányok felhasználásával dolgozott (Szentimrei Jenő, Bartalis János, Szántó György, Károly Sándor, Becski Andor). S ezért a romániai magyar avantgarde folyóiratokban nagy szerep jutott a Bécsben és az „utódállamokban” élő avantgarde íróknak, így Kassáknak, Németh Andornak, Dérynek, Fábry Zoltánnak, Földes Sándornak. És nagy szerep jutott a nemzetközi avantgarde német, francia, olasz stb. íróinak is.

Sóni Pál könyve most ezzel a romániai magyar avantgarde-dal foglalkozik. Hatalmas anyag birtokában, meggyőző elemzések révén mutatja be az izmusok erdélyi útját és szerepét. Részletesen dokumentálja az erdélyi magyar és a nemzetközi avantgarde szerteágazó s gazdag kapcsolatait. Az erdélyi magyar irodalom modern szellemű folyóiratai: a *Napkelet*, a *Génius*, az *Új Géniusz*, a *Periszkóp*, valamint a *Jövő Társadalma* és a *Korunk* rendszeresen foglalkoztak az avantgarde kérdéseivel, ismertették a modern irányzatok körében születő műveket, és vitákat rendeztek az izmusok eredményeiről, további lehetőségeiről. Dienes László, a *Korunk* megalapítója és első főszerkesztője, az 1920–22-ben megjelenő kolozsvári *Napkeletben* például olyan külföldi vállalkozásokról adott hírt, mint a francia *L'esprit nouveau*, a Kurt Pinthus összeállította *Menschheitsdämmerung*, a Papini–Pancrazi-válogatta *Poeti d'oggi*.

E fórumok közül kettő: a Franyó Zoltán szerkesztette *Génius* és a Szántó György gondozásában megjelent *Periszkóp* elsősorúan a modern világirodalommal foglalkozott. Különösen a *Periszkóp* töltött be jelentős szerepet, amely a magyar avantgarde egyik nagyhatású folyóirata volt, még rövid ideig tartó működése ellenére is. Szántó György, aki maga is az erdélyi magyar avantgarde írói közé tartozott, mintaszerű kiállításban jelentette meg folyóiratát. A *Periszkópban* Apollinaire, Blaise Cendrars, Cocteau, Ivan Goll, Marcell Sauvage, Tristan Tzara szerepelt, a magyar szerzőket Déry Tibor és Illyés Gyula képviselte. Képzőmű-

vészeti anyagában Picasso, Delauney, Brăncuși, Bortnyik Sándor és mások művei kapnak helyet.

Az erdélyi magyar avantgarde természetesen kapcsolatot tartott a modern irányzatok román képviselőivel. Romániában nagy szerepük volt az avantgarde irányzatoknak, hiszen, mint ismeretes, a román származású művészek ott voltak a dadaizmus alapítói között (Tzara, Marcel Iancu). A román avantgardista folyóiratok: a *Contimporanul*, az *Integral*, az *Unu*, az *Urmuz*, az *Alge* az avantgarde rangos szemléi közé tartoztak, amelyekben gyakran szóltak meg például a francia avantgardisták is. Az erdélyi magyar folyóiratok szoros kapcsolatot tartottak fenn e román mozgalmakkal, főként a *Contimporanul* körül gyülekező szürrealistákat ismertették.

Sőni Pál jól látja a romániai magyar avantgarde nemzetközi kapcsolatait, ám arra is utal, hogy ez az irányzat nem pusztán a nemzetközi modernizmus tükré volt. „A romániai magyar irodalmi avantgarde eredetét — írja — sem csupán az európai mozgalmak hatásában kell keresnünk, annál is kevésbé, minthogy tudjuk, mennyire összefonódott a romániai magyar irodalom indulása Ady örökének ápolásával.” Ady költészete, különösen *A halottak élén* versei, ugyanis az expresszionizmus, általában a modern költészet irányába hangolta az érzékenyebb tehetségeket. És az Ady-lírárt is integráló erdélyi magyar avantgarde figyelmesebb érdeklődéssel hajolt a társadalom és az élet problémái fölé; nem „műhelyirodalom” kívánt lenni, hanem a kisebbségi sors megszólaltatója és a társadalmi haladás hírnöke. Ez a kettős igény jelentkezett az erdélyi magyar avantgardnak azoknál a képviselőinél, akik részben a szocializmus (Dienes László, Gaál Gábor), részben a polgári radikalizmus (Szentimrei Jenő, Szántó György) felé tájékozódtak. Az avantgarde-ből így egyenes út vezet azokhoz a mozgalmakhoz és törekvésekhez, amelyeket Csehi Gyula kolozsvári professzor a romániai magyar irodalom „baloldali forrásvidékének” nevez. Sőni Pál érdeme, hogy új könyvében felrajzolta ezt az utat.

*

Jordáky Lajos tanulmányainak és publicistikájának válogatása: *A szocialista irodalom útján* már erről a „baloldali forrásvidékről” ad képeket, midőn négy évtized közírói és kritikusi pályáját méri fel. Jordáky Kolozsvárott született és élt, az ottani munkásmozgalom tevékeny alakja volt egy évtizeden át a felszabadulás előtt, a szociáldemokrata párt baloldalának harcosa. Mindig támogatta a munkásmozgalom egységtörekvéseit, a kommunisták szövetségeseiként dol-

gozott, a harmincas években a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* munkatársai közé tartozott. A második világháború idején pedig a Szakasits Árpád irányításával megjelenő *Népszava* tevékeny publicistájaként működött s az antifasiszta, háborúellenes mozgalmakban vett részt. Érthető, hogy a felszabadulás után, visszatérve szülővárosába, jelentős szerepet vállalt a romániai magyar közéletben és művelődésben. Színházi, sajtó- és irodalomtörténeti, valamint publicisztikai munkássága ennek a művelődésnek a vezetői között jelölte ki helyét.

Fiatal emberként a romániai szocialista magyar irodalom vezető képviselői között élt, egyszersmind tevékeny szerepet játszott a munkásművelődés mozgalmában. Így két területen is személyes tapasztalatokat szerzett; egyrészt az irodalmi életben, másrészt a baloldali irodalomnak a munkásmozgalom körében játszott szerepe körül. E személyes tapasztalatait, élményeit kelti most életre azokban a tanulmányokban, amelyek a romániai magyar irodalom szocialista alkotóit: Nagy Istvánt, Korvin Sándort, Kovács Katona Jenőt és Salamon Lászlót mutatják be. E tanulmányok az irodalomtörténeti és kritikai vizsgálat, valamint a személyes élmény kettős közelítésében ábrázolják hőseiket. Jordáky ismerte és szeretete azokat, akiknek írói működését és személyiségét rajzolja meg, s ezért különös tisztasággal tudja felidézni eleven emberi arcúkat.

Tanulmányainak egy másik részében a klasszikus és modern magyar irodalomnak az erdélyi munkásmozgalomra gyakorolt hatását mutatja be. Jordáky emlékezőseiből kiderül, hogy ebben a mozgalomban eleven irodalmi érdeklődés élt, s Petőfi, Ady vagy József Attila költészete a mozgalmi munkások állandó erőforrása, szellemi tápláléka volt. Ezért érdekesek azok a tanulmányok, amelyek Petőfi, Ady, József Attila és Kassák Lajos költészetének romániai szerepét ábrázolják. E beszámolókat ugyancsak számos személyes emlék, szuggesztív vallomás szövi át, így legérdekesebb s legszemélyesebb darabjukat: az *Emlékek fonatán* című önéletrajzi vallomást.

Jordáky Lajos közírói tevékenységének kitüntetett szakasza volt az a néhány év, amelyet a *Népszava* írójaként töltött el. Nem voltak egyszerű évek, hiszen közben zajlott a világháború, cikkeket a cenzúra csonkította vagy megakadályozta közlésüket. (A jelen gyűjteményben a régi cikkek helyreállított teljes szövege olvasható!) Jordáky ekkor az irodalmi élet antifasiszta egységért küzdött, s eközben számos vitát is kellett vállalnia. Több cikkében is bírálja például a népi írók tevékenységét, írásait, s egy esetben még Nagy Istvánnal is szembeke-rült, aki a népi mozgalomhoz csatlakozva kép-

viselte a szocializmus célkitűzéseit. Időnként kemény viták voltak ezek, s nem is mindig Jordákynek volt igaza. Közben önmagával is vitatkoznia kellett ezért, időnkénti „proletkultus” elfogultságait kellett leküzdenie, hogy elvszerűbben és eredményesebben szolgálhassa az antifasiszta irodalmi néppfront ügyét. Ezeknek az írásoknak tehát külön izgalmas érdekességet ad ez a „kettős” — a vitapartnerrel és önmagával folytatott — polémia.

Ám, ha Jordáky vitákat kezdeményezett is, becsülte azokat, akikkel vitatkozott (hacsak nem a fasizmus ideológiai szálláscsinálóival kellett szembeszállnia, mint abban az esetben, midőn Ady Endre emlékét védte meg a nyilasok „kritikusaitól”). És főként,

vitáit elvi meggyőződés irányította; az antifasiszta néppfront létrehozásának szándéka és szenvedélye mozgatta tollát. „A magyarság történelmének egyik legsúlyosabb órájában — írta a Népszavában 1943 nyarán — mindazok, akik ennek az ezer év óta szenvedő népnek a sorsát magukban viselik, akik kívánják a nemzet szabadságának és függetlenségének a biztosítását, akik áhítoznak a békére, hogy minden erejüket zavartalanul és szabadon népük felemelkedésére s az itt élő népek megbékélésére fordíthassák, össze kell hogy foganjanak.” Ezt az összefogást szolgálták Jordáky Lajos legjobb írásai.

Pomogáts Béla

A SZOCIOLÓGIA ELSŐ MAGYAR MŰHELYE. A HUSZADIK SZÁZAD KÖRE

Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Litván György és Szűcs László. Bp. 1973. Gondolat K. 1—2. kötet. 586 l.; 582 l.

A századelő radikális értelmiségének, vagy ahogy Horváth Zoltán találóan elnevezte, a „második magyar reformnemzedék”-nek munkásságából ad izelítőt elsőként e tanulmánygyűjtemény. A válogatás alapos, az olvasó a lehető legteljesebb képet kapja a *Társadalomtudományi Társaság* égisze alatt működő s a *Huszdik Századot* szerkesztő és író értelmiségi csoportosulás szellemi arculatáról. Jól átgondolt tematikus tagolás könnyíti meg az áttekintést. Az első („A kettős fórum: a Szemle és a Társaság” című) fejezetben közölt írások bemutatják, hogy milyen célkitűzéssel jött létre ez a csoportosulás, hogyan vitva meg a harcát a radikalizmus a konzervatív és liberális erőkkel szemben, s közben miképp fejlődött tovább maga is: az európai szociológiai irányzatokkal való elméleti ismerkedéstől a magyar viszonyokra való gyakorlati alkalmazásig, az evolucionista fatalizmus kritikájától a történelmi materializmus vállalásáig. A második fejezetben („Szemlélet és módszer, viták, irányzatok”) a progresszió táborának belső erővonalai rajzolódnak ki; a harmadikban pedig („Tájékozódás”) kapcsolódásuk különféle irányai az európai áramlatokhoz. A következő két fejezet („Társadalmi jelenségek vizsgálata”, „A régi Magyarország feltérképezése”) szempontjaik kidolgozását, illetve gyakorlati-statisztikai megvalósítását mutatja be; s hogy szemléletük nem nélkülözte a teljességényt, bizonyítja vizsgálódásuk rendkívül széles spektruma, amelybe belefért a nemzetiségi kérdés és az egyke problémája, a presztizs jelensége és a falu lélektana, a zsidókérdés és a kivándorlás okái. De a középpontban mindig a magyar ugar átalakításának programja állt, s ez mindennél fontosabbá tette a demokrá-

cia és a szocializmus lehetőségeivel való számvetést. Az utolsó fejezetből („Az új Magyarország terve és megvalósításának útjai”), amely a magyar jövőről alkotott elképzeléseket tartalmazza, nyilvánvalóvá válik, hogy miért ítélték a demokrácia megvalósításának esélyét nagyobbaknak s miért érte váratlanul túlnyomó részüket a győztes nyugat-európai polgári demokráciák háború utáni külpolitikája és ennek eredményeként az elkerülhetetlennek, de egyszersmind kényszerűnek érzett kommunista kibontakozás.

A gyűjteményt tanulmány vezeti be, amely rövid áttekintést ad a *Társadalomtudományi Társaság* és a *Huszdik Század* létrejöttéről és működéséről. A szerzők, Litván György és Szűcs László helyesen oldják meg az értékelés feladatát is; nemcsak elkerülik az egyoldalú, torzító beállítást, de tárgyilagossá érveikkel bizonyítják az ilyen beállítások elfogultságát és tárgyi megalapozatlanságát. Rámutatnak arra, hogy a szociológia első magyar műhelyét nem lehet csupán egyetlen meghatározott politikai irányzat, a polgári radikalizmus szervének és szócsövének tekinteni, ezért „nemcsak ténybeli tévedés, hanem értékeink vétkes tékozlása is lenne... egy régen nem létező politikai irányzat merőben történelmi érdekességű produktumként kezelni vagy éppenséggel elvetni mindazt, amit a korai magyar szociológia alkotott és felhalmozott, s amit teljes joggal legnagyobb szellemi kincseink közé sorolhatnánk”. Nehéz megérteni, hogy a századelő radikális szellemi mozgalma miért részesült és részesül napjainkban is lekicsinylésben marxista szerzők részéről. Kétségtelen, nem voltak marxisták és közülük csak kevesen jutottak el a kommunista mozga-